

## ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

**Bárczi Géza emlékkönyv.** MNyTK. 200. sz. Bp., 1994. (219 lap)

BÁRCZI GÉZA, századunk nagy, sokoldalú, közkedvelt nyelvésze születésének századik évfordulóján közkinccsé vált tanítványai — SZATHMÁRI ISTVÁN, E. ABAFFY ERZSÉBET és B. LŐRINCZY ÉVA — gondos szerkesztésében a tiszteletére írt emlékkönyv. Ennek tartalma ugyanolyan színes, mint BÁRCZI életműve. A nyelvtudomány legkülönbözőbb területéről vannak benne tanulmányok, melyek közös vonása, hogy megírásukra a tanítványokat, kollégákat BÁRCZI életműve, az ő emlékének a tisztelete ösztönözte.

Mint minden születésnapra, centenáriumra vagy bármilyen évfordulóra készült emlékkönyvben, ebben is van — az előszón kívül is — több, az ünnepezt személyével foglalkozó írás. Ezek közül az egyik PAPP LÁSZLÓnak a rádióban elhangzott rövid beszéde, melyet azután mondott, hogy BÁRCZIT Állami Díjjal tüntették ki, a másik STEPHANIDESNÉ DIÓSY ÉVA írása az egyetemi, illetve a középiskolai tanárra emlékezik, tanári magatartására, tanítványaival való kapcsolatára. Két másik cikk írója pedig megjelöli BÁRCZI helyét nyelvtudományunk történetében. LAKÓ GYÖRGY a hungarológiával is foglalkozó finnugor nyelvészet, illetve a finnugor előzményeket is számon tartó hungarológusok közé sorolja BÁRCZIT, DEME LÁSZLÓ azt mutatja meg, hogy a történeti nyelvjáráskutatás és a magyar nyelvjáráások atlaszának megindítása milyen döntő fontosságú változást, új szemléletmódot hozott hazánk nyelvtudományába; mellékesen arra is utal, mit köszönhet BÁRCZINAK az új magyar tájszótár és a nyelv művelés szemléletmódjának fokozatos átalakulása.

Nem meglepő, hogy az emlékkönyvben a legtöbb cikk — mintegy a harmaduk — etimológia vagy etimológiai kutatásokra épül, hiszen BÁRCZI életművében is döntőek voltak e kutatások: A Magyar szófajti szótár megírásakor módosította pályáját, akkor vált romanistából magyar nyelvészé. Barátai és tanítványai érdeklődési körében egyaránt mindig fontos szerepe volt és van ma is az etimológiának.

HAJDÚ PÉTER három finnugor etimológia sorsába szól bele azzal, hogy *ér* főnevünkkel kapcsolatosan kifejti a véleményét. Ezt a szót valamennyi jelentésével a

nyelvtudomány egy finnugor szóból származtatta, addig, amíg RÉDEI el nem különíteti egymástól egy 'Ader' és egy 'Bach' jelentésű szót, s ez utóbbit olyan permi szavakkal egyeztetette, melyeket addig az *ár* 'Flut' szóhoz kapcsoltak (amely ezáltal finnugorból ugor eredetűvé vált). Az MSzFE. és az UEW. RÉDEI véleményét tükrözi, a TESz. is az *ár* etimológiájánál e szerint módosította a régebbi fölfogást, az *ér* 'Bach' esetében pedig első lehetőségként említi a permi egybevetést, az *ér* 'Ader' szóval lehetséges közös eredet előtt, az átdolgozott német kiadásban ezt elsőként adja meg. HAJDÚ kimutatja, hogy nincs számba vehető jelentéstani érvelés *ér* szavaink közös származása ellen, s a jelentéstan szempontjából a permi szavak kizárására az *ár* megfelelői sorából sincs ok. A „szókezdő mássalhangzót illető formális érveken” nyugvó kettészakítása az *ér* főnév etimológiájának ugyan csak támadható JANHUNEN és SAMMALLAHTI vizsgálatai után, hiszen ezek szerint a finnugor alapnyelvre nem kell feltétlenül három szibilánst föltennünk, elég \*s és \*ś kettősséggel számolnunk, csak a finn-permi korban kell két jésitetlen szibilánst számon tartanunk. Ennek elfogadásával HAJDÚ ugyanarra az eredményre jutott, mint én több mint húsz éve, amikor a permi *ś* hangok ugor és szamojéd *s*, a permi jésitetlen szibilánssok szamojéd *t* és ugor alapnyelvi *ṭ*-ből származó megfelelői alapján teljesen valószínűtlennek tartottam három FU/U szibiláns kikövetkeztetését, a permi *ś* ~ ugor, szamojéd *s* előzményének jésített vagy jésitetlen szibilánst tartottam, és tartok most is; a permi jésitetlen szibilánssok, az azoknak megfelelő szamojéd *t* és a három ugor nyelv, háromféle, eddig ugor \*ṭ-ből származtatható hangja alapján olyan uráli hangot gondolok rekonstruálандónak, melyből *t* is és szibiláns is származhat, s jelölésére az eddigi ugor \*ṭ látszik a legalkalmasabbnak. Az ősz finn-permiben ezekből nyelvjárási fejlődések és keveredések során alakulhatott ki az ottani három szibiláns. Ezeket a valószínűségi következtetéseket az affrikáták hasonló vizsgálatával még kiegészítendőnek tartottam (NyK. 72: 297–322, UrAltSer. 131: 409–25, LakóEmlk. 1981, 214–19). A votják *ser* 'ér' és votják *šur* 'patak' keletkezhetett a permiben alaki és jelentési hasadással egy szóból, de származhat két különböző előzményből, s akkor ez utóbbi továbbra is a magyar *ár* szóval vethető egybe, az *ér* főnevek pedig közös származásúak.

A többi etimológiai cikk magyar nyelvtörténeti fejtegetés. HADROVICS LÁSZLÓ az MSzFE. és az UEW. által biztosan, a TESz. által valószínűleg ugor származékszónak minősített *mese* szavunkat külön nyelvi fejleménynek tartja valamilyen régi „*Mi es e?*”-féle, eredetileg 'találós kérdés' jelentésű szókapcsolatból — anélkül, hogy ugor eredetének tarthatatlanságát kimutatná. A HADROVICS szerinti „a jelentés szempontjából nagyon is bizonytalanak” látszó ugor eredeztetéshez szeretnék annyit megjegyezni, hogy az osztjDN *möñt* 'Sage, Erzählung' stb. PÁPAY sajtó alatt lévő följegyzéseiben „Találós mesék” cím után az első mondatban előfordul, s magyar fordítása PÁPAY szerint „(Tréfás ember csinálta [tulajdonképpen csináló] beszédek, vagy gondolkodásra csinált mese.) No találd ki, mi ez?” (10. füzet 254). Vagyis PÁPAY a találós kérdés mondatát a 'mese' szóval megnevezve

hallotta adatközlőjétől, azaz osztiákul is jelent találós kérdést. HADROVICSHOZ hasonlóan ZELLIGER ERZSÉBET is a kódexirodalomból vett idézetek alapján jut arra a következtetésre, hogy a *vét* ige -t műveltető képzős származéka *ve-sz* igének tövének, ezt szentírási hely szemantikai elemzésével igyekszik kimutatni.

A további etimológiai cikkek közül JAKAB LÁSZLÓÉ *jó* szavunk származékai közül a *jószág*, *jószágos* és *jóság* kódexbeli előfordulásait vizsgálva megállapítja, hogy régebben csak a *jószág* volt 'jószág, erény' és 'vagyon' jelentéssel használatban, a *jóság* szó, mely csak később keletkezett, idővel elvont jelentéssel vált általánossá, a régi szó pedig a konkrétot tartotta meg. Az olvasónak a cikk elolvasása után az a benyomása, hogy a szerzőnek még bőven van mondanivalója az *ország* ~ *uraság* szópár viszonyáról, a *-ság/-ség* képzős szavak könyvnyomtatás előtti jelentésváltozásáról.

Szócsoportok közös etimológiai problémáival több cikk foglalkozik, ezek közül NYIRKOS ISTVÁNÉ különböző (honfoglalás előtti ótörök, szláv, ómagyar kori német jövevényszavaink, ómagyar kori idegen eredetű személyneveink, újabb német és latinositással keletkezett) szavaink inetimologikus véghangzóit vizsgálja. Az *Antonius*, *Blasius*, *Bartholomeus*, *Bogumil* stb. idegen nevekből származó *u*, a *Dersi*, *Fili*, *Gali*, *Ellu*, *Lompu* stb. *i*, *u* végződéséről jó lenne kizárni — mielőtt inetimologikus tövéghangzónak minősíti a szerző a véghangzójukat — azt a lehetőséget, hogy szóvégi *u*-juk névrövidítés-összevonás eredménye, illetve az *i*, *u* kicsinyítő-becéző képző. Eredményeit szemléletesen táblázatokban összefoglalva is elének tárja (a táblázatok „ábra” elnevezésének okára a cikkből nem tudtam indoklást találni).

A névtani tanulmányok közül kettő ugyancsak egy nagy szócsoport jellegzetes alaki változásait foglalja össze. KISS LAJOS az etimológiailag azonos földrajzi nevek alaki elkülönülésmódjait, a névhasadás fajtáit — aferézis, hangátvetés, hangrendi átcsapás, hangrendi kiegyenlítődé, hangrendi illeszkedés, inetimologikus járulékhang, különböző fejlődési fokon való megállás, más-más nyelvjárási alakban való megállás, más-más tövváltozat használata, mássalhangzó-kiesés, rövidülés összerántással, szórványos hangváltozás, szóhatár eltolódása, végződéscsere — bő példaanyagon szemléltetve mutatja be. Szinte várható, hogy hamarosan a családi nevek hasonló változásait is feldolgozza valaki. KÁZMÉR MIKLÓS pedig hét családnév magyarázatát közli, melyek ugyancsak termékenyítőleg hathatnak a névkutatásban. BENKŐ LORÁND Anonymus *Boroná*-ihoz, azaz két földrajzi névhez fűz magyarázatokat. A személynévi származtatás lehetőségének a kiiktatása után igazolja, hogy e nevek az Árpád-kori gyeplővédelmi megnevezések körében végső fokon szláv eredetűek s egyúttal bizonyos tekintetben hozzájárulnak Anonymus történeti hitelességének igazolásához.

BÁRCZI GÉZA hangtörténeti kutatásainak a folytatását ABÁFFY ERZSÉBET vállalta magára. A „legizgalmasabb” korszak, azaz az ősmagyar kori hangállapotok vizsgálatába fogott a Bárczi-émlékkönyvben. Ehhez az uralisztika és hungarológia

érintkezőpontját kutató hatalmas tervhez az uralisztika szempontjából részletesebben a MNy-ben szólok hozzá. Itt csak egy-két apróbb észrevételt teszek. A „legközelebbi rokonainktól való elválásunk és az első nyelvemlékek megjelenése között mintegy kétezer év” (9) alatt bekövetkezett fonémarendszerbeli változások vizsgálatának nyilván az ugor nyelvközösségből való kiválás a kezdőpontja, így tévedést okozhat az „uráli őshaza”<sup>1</sup> korára, idejére (10, 11, 14) történő utalás, mert az ott lezajlott változások 2-3000 évvel a vizsgált korszak előtt mentek végbe, s különben is minden uráli, azaz finnugor és szamojéd nyelvben fellelhetők, nem tárgyai az ősmagyar kori vizsgálatoknak. A kronológiai vizsgálatok példanyaga az említettnél több érvet tartalmaz ABAFFY következtetéseihez igazolására: kései ősmagyar átvétel igazolásakor a *borsó*, *csepű*-féle szavak *b*, *-p*- hangja arra vall, hogy ezek átvétele előtt már polgárjogot nyert a magyarban a szókezdő *b*, nem volt már változásban való részvételre ítélve a *-p*-. A *homok* és a *harang* szóvégének magyarázata számomra nem meggyőző, mert a finnugor *\*k* spirantizálódása a magyarban csak a szókezdetre jellemző, más helyzetben nincs rá példánk (a nyugati osztyák nyelvjárásokban szóközépen és szóvégen is gyakran előforduló fejlemény).

BÁRCZI érdemeit említve a hangtani kutatások mellett a népnyelvieket említi minden ünneplésére készült cikk. Ez szinte természetes is, ha tekintetbe vesszük, hogy CSÚRY BALINTTÓL örökölt tanszéken kezdte egyetemi tanári működését. Így nem meglepő, hogy a tiszteletére írt kötetnek a nyelvjárásokkal foglalkozó cikkei igen jelentősek. Kettő e közlemények közül értékes népnyelvi gyűjtésnek példát mutató kiadása: VÉGH JÓZSEF őrségi tájszavakat és paraszti szakkifejezéseket tett közzé rajzok és egy fénykép kíséretében, D. BARTHA KATALIN pedig PENAVIN OLGA háromkötetes kórógyi szótárához kiegészítéseket 25-30 évvel korábbi gyűjtése egyetlen, a háború viszontagságai ellenére megmaradt füzetéből (hiányzó szavakat, jelentés tekintetében problematikusakat, mondatbeli használatukkal együtt). A sajnos elveszett gyűjtésből itt megmentett töredék a tájszavak elhomályosulásáról, kihalásáról közölt gondolatok megvilágítására is szolgál.

B. LŐRINCZY ÉVA érdekes műhelytanulmánya az Új magyar tájszótár *fej* főnévről és annak gazdag fráziskészletéről akár SZATHMÁRI ISTVÁN állításának a szemléltetésére alkalmas: BÁRCZI s természetesen tanítványai szerint is „a nyelv nemcsak egyszerű közlés, hanem esztétikum is” (164), s így a nyelvészet bármely területén a kutatások a stilisztikához vezethetnek, nemcsak a tájszótár szerkesztési elveinek kidolgozásakor, hanem, mint SZATHMÁRI rámutat, BÁRCZI stíluselméleti és stíluselméleti cikkeiben, de még a magyar nyelv jellemzésével, hangállományá-

<sup>1</sup> „Az uráli együttélés korszaka vagy röviden uráli korszak” (BÁRCZI, Hgtört.<sup>2</sup> 5) és „Az Urál vidéki őshaza korszaka” (uo. 6) az uralisták számára nem feltétlenül utal az előmagyar és a történelem előtti vagy ősmagyar kor közötti időkülönbségre, mind a két fogalmazás a régebbit idézi fel, nem világlik ki belőle, hogy e két időszak között zajlott le a finnugor és az ugor együttélés korának több évezrede.

val és kiejtésével foglalkozó, szó és szókészleti, alak- és mondattani, stílustörténeti, irodalmi és az egyes írók nyelvével kapcsolatos, a nyelv művelés területére eső cikkeiben is gazdagította a stilisztikát.

Stilisztikai észrevételeken alapul két elődeink és két kortársaink beszédmódjával foglalkozó cikk. VÉRTES O. ANDRÁS *ködé*-ekből! gyűjtött össze olyan kifejezéseket, melyekben az *illat* szónak a mi számunkra szokatlan, esztétikai minősítést adó jelzői — *szép, gyönyörűsége* stb. — vannak, s ezeket adalékokként értékeli a történeti lélektanhoz. PUSZTAI FERENC a magyar nyelv írásbeli használatának egy döntő változásával foglalkozik. Naplókban, levelekben, kérvényekben a magyarba sok latin szót, sőt mondatot szőttek bele, majd a XVII–XVIII. század folyamán ez a kevert nyelv, folyamatosan szabadult meg a latin elemektől, vált lassanként magyarrá.

Kortársaink beszédével foglalkozik FÁBIÁN PÁL nyelvi és stilisztikai megjegyzéseiben Az Egyenlegről, megemlítve néhány vétket a helyes nyelvhasználat és hangsúlyozás ellen. KÁLMÁN BÉLA századunk nyelvhasználatából néhány olyan újítást közöl, melyek stílusunknak nem válnak előnyére. (Témaválasztását az a körülmény döntötte el, hogy szemmütét előtt állván csak saját emlékezetéből meríthetett, irodalom fölhasználására határidőre elkészítendő cikknél akkor nem volt képes).

A diakrón és szinkrón vizsgálati szempontok összehangolásával, közelebbről a történeti vizsgálatok során szükségszerűen készítendő szinkrón metszetek sorozatáról két kutató mutat tanulságos képet: SEBESTYÉN ÁRPÁD módszertani megjegyzései névutózásunk fejlődéstörténetének vizsgálataiból mutat rá példákat, KISS JENŐ a képzők leíró vizsgálatát szemlélteti a történeti nyelvtanból.

KOROMPAY KLÁRÁT BÁRCZI szemléleti tágassága és kísérletező kedve arra ösztönözte, hogy a centenáriumi emlékkönyvbe olyan területről válasszon anyagot, mely számára új, ezért magyar lektori működése közben a múlt idő jelével kapcsolatosan a tanítás során fölmerült és megoldott problémákat gyűjtötte össze. Lektori munkája során ugyanezt a kérdést JAKAB LÁSZLÓ is földolgozta (MNyj. 16: 37–54).

Debrecenben PÁPAY utódként az ural-altajisztika tanításában BÁRCZI hallgatóinak osztályát adott elő a finnugor nyelvek közül. Távoztával a tanszék kettévált — az egyetemen úgy vélték, hogy BÁRCZI pótlására két professzorra van szükség (ahogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen GOMBOCZ halála után ZSIRAI javaslatára az általános nyelvészetet és a hungarológiát választották el egymástól). A KLTE-n, a Finnugor Tanszéken PÁPAY és BÁRCZI utódként természetesen én is osztályát adtam elő, ebből adódott a témaválasztás: magyar nyelvi problémához kapcsolódó osztjék kérdés megvitatása.

Megemlítendő még egy, az ünnepi ülésen fölolvastott cikk. Ennek méltatása előtt egy meglehetősen szubjektív közlésem van. Szeretem a cikkeket úgy olvasni, hogy olvasás közben világos legyen számomra, a cikk írója milyen előzményekre

támaszkodik, milyen irodalmat használt föl, vagyis, ha az irodalom közlése egyértelmű, „beszélő” rövidítésekkel történik, (melyek alkotásában HAJDÚ PÉTER igen leleményes). Napjainkban sajnos eléggé divatos a szerző nevével, a megjelenési évszámmal — szükség esetén még betűkkel — utalni a műre. Ilyen esetekben a pontos tájékozódás végett én rendszeresen megnézem a rövidítések jegyzékét. Apróbb nyomdahibák sajnos nehezítik az eligazodást, például ABAFFY 1984, 141 (156–7) esetében, a megadott szakirodalomban csak 1980 szerepel, de MNy. 80: 140–2; minthogy az idézett lapszám megfelel a megadott cikk lehetőségeinek, föltehető, hogy 1980 javítandó 1984-re, de ebben csak az idézett hely fellapozása után lehetünk biztosak. Az viszont csak gyanítható, hogy a cikk szövegében a SEBESTYÉN 1988 utalás (151, 152) javítandó 1989-re, lapszám erre csak a második helyen enged következtetni. SEBESTYÉN valamennyi 1988-as publikációját meg kellene ahhoz nézni, hogy ez a javítási indítvány támadhatatlanná váljék.

KESZLER BORBÁLA cikkét olvasva a megadott szakirodalom alapján nem állapítható meg, hogy PÁSZTÓ ANDRÁS 1966, TARNAI ANDOR 1984, BENKŐ LORÁND 1966, KOMLÓSSY GYÖNGYI 1990 (83, 87, 91), milyen művekre utal, milyen hasonmás kiadásokból ellenőrizhetők a megállapítások azokról a nyelvemlékekről, melyeket az ÓmOlv.-ból szokás idézni, hasonló kérdés merül föl az Apor, a Cornides, a Nagyszombati, a Peer, a Székelyudvarhelyi-kódex, valamint Pesti Gábor, Laskay János idézett műveivel, a Szabács viadalával kapcsolatosan (s a Czech, a Lázár Zelma és a Vitkovics-kódex adatai is csak keresgélés után lelhetők meg a 94–5. lapon, a megfelelő utalások hiányoznak); a „Cronica...” illetve „Chronica...”-féle következtetések a címekben (90, 93, 94), az ábécé rendi hiba a szakirodalomban, a 2. ábra aláírásában 86v lap, a szövegben meg 87r lap megadása, a 3. és a 4. ábra aláírásának hiánya, illetve a közölt kódexlapra csak a szövegben történő hivatkozás stb. megingatja az olvasó bizalmát az érdekes témájú, az írásjelek régi használatáról szóló cikk megállapításaival kapcsolatban. Ennyi, első olvasáskor szembe tűnő pontatlanságot nem indokol, hogy a szerzők csak egy korrektúrát kaptak.<sup>2</sup>

Ismerve BÁRCZI életútját, érthető, hogy az emlékkönyvben csak budapesti és debreceni nyelvészek cikkei találhatók. Középkorai tanárkodás után a debreceni egyetemen lett egyetemi tanár, első nyelvésztanítványai, munkatársai ottaniak,

<sup>2</sup> Sajtóhibát az emlékkönyvben alig találtam. Saját cikkemet a nyomdahibák keresése miatt néztem át, ott elég a kifogásolni való a redukált *e* vagy 10 esetben annyira távoli az előzményektől, hogy a tárgyhoz nem értő akár szókezdőnek is nézhetné, a genitivuszi *s* KARJALAINEN nevé kétyszer kapitálchen szedésben követi, noha a magyar címekben a toldalékok szédése eltér a szerzők nevéétől, az ÓstjChr.<sup>2</sup> hibás, német helyesírási szempontból lehetetlen rövidítés (200) felbonthatása OstjChrest<sup>2</sup> alatt található meg (207), *jaahytä* finn szóban az *a* javítása (202) *d*-re minimális finn tudással is elvégezhető. Akad hiba a németül megjelent munkák címében (más cikkében is). Uralistát zavaró sajtóhibáról csak egyről tudok, egy *rik* osztják szókezdetről, ami nyilván mindenkinek feltűnő sajtóhiba, minthogy egyetlen uráli nyelvben sem lehetséges ilyen szókezdet, helyesen *rikkamat* (201).

vagy onnan származnak, ott szerkesztett folyóiratokat, kiadványokat. Munkáját aztán Budapesten folytatta. Ily módon ezen a két egyetemen tanítanak tanítványai, volt munkatársai, utódai, ezért is jellemző a kötet csaknem mindegyik cikkére a meleg emberi-baráti kapcsolat emléke az ünnepelttel. Kizárólag a kötet terjedelmi korlátai indokolják, hogy a többi egyetem és főiskola, s más kutatóhelyek, meg külföldi kollégák részvételére nem volt lehetőség. A kötet elolvasása után azonban egy kis hiányérzetem maradt. Idővel, nem is sok idő múlva, nemcsak ritkulnak, hanem teljesen kihalnak azok, akik BÁRCZIT személyesen ismerték. Mi tudjuk, hogy BÁRCZI halálakor működésének alapos ismertetése és bibliográfiája franciául jelent meg (ALH. 27: 355–80, 380–93) utalással a bibliográfia magyar lelőhelyeire. Nem lett volna fölösleges SZATHMÁRINAK erre a cikkére, valamint a hosszabb magyar változatára (MNYTK. 150. sz.) utalni, szakembereknek ezek ismerete fontosabb, mint az elsősorban a nagyközönségnek szánt kötet BÁRCZIRÓL A múlt magyar tudósai sorozatban, mely remélhetőleg hamarosan megjelenik.

VÉRTES EDIT

### Arany A. László-emlékkönyv. Nyitra, 1993. (56 lap)

Arany A. László csehszlovákiai magyar nyelvész volt. A SZÉPE GYÖRGYTŐL írott nekrológig maradéktalanul igaz volt, amit SZÉPE így fogalmazott meg: „Életrsorsa jóformán ismeretlen a mai magyar nyelvészek számára. Műveit nem ismerik kellőképpen” (NyK. 72: 213). Az ELTE 1976-os egyetemi jegyzete — SZÉPE nekrológja alapján — a legfontosabb tudnivalókat összegezte már, így a magyar szakos hallgatók tudhattak róla (H. BOTTYÁNFY–HORVÁTH–KOROMPAY–D. MÁTAL, Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Bp., 1976. 81). Míg azonban tudományos eredményeiről SZÉPE részletesen és alaposan tájékoztat, sorsának tragikus fordulatáról csak ennyi látott napvilágot: „1949-től kezdve életkörülményeinek kedvezőtlen alakulása...” (i. h. 214). VÖRÖS OTTÓ később már néven nevezhette a tényeket: mivel Arany A. László szót emelt a csehszlovákiai magyarság jogfosztottsága ellen, letartóztatták, elítélték s bebörtönözték. Uránbányába is került, s végül rákban halt meg (I. VÖRÖS OTTÓ, Arany A. László csehszlovákiai magyar nyelvész munkásságáról: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. KISS J. és SZÜTS L. Bp., 1991. 705–9). 1992-ben jött el az az idő, hogy emléke előtt emléktábla-avatással s tudományos emléküléssel tiszteleghetett az utókor Kolonban. Az ott elhangzott előadásokból s másutt megjelent írásokból SÁNDOR ANNA szerkesztésében külön kis kötet látott napvilágot. A szerény kivitelű, de tartalmas emlékkönyvet a

Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztikai Tanszéke adta ki.

SÁNDOR ANNA szerkesztői előszavából megtudjuk, hogy a szlovákiai magyarok is alig ismerik Arany A. Lászlót, de ez „nem az ő, hanem az elmúlt évtizedek politikájának bűne, hiszen életéről és munkásságáról ebben az időszakban csak sutogva beszélhettünk” (3). ALABÁN FERENC megnyitja a tanárt, a tudóst és a kisebbségi sorsban élő értelmiségi magyart állítja középpontba (4–6). Ezután az Arany A. Lászlóval foglalkozó előadások következnek: KIRÁLY PÉTER „Arany A. László tudományos törekvései” (7–12), KRAUSZ ZOLTÁN „Még vártalak... (Egy kortárs vallomása)” (13–15), TURCZEL LAJOS „Kapcsolatom Arany A. Lászlóval” (16–22). A további tanulmányok Arany A. László munkásságához kapcsolódó témaköröket vizsgálnak: SZABÓMIHÁLY GIZELLA „Arany A. László kétnyelvűség-konceptiója a mai tudomány tükrében” (23–30), LISZKA JÓZSEF „Arany A. László és a szlovákiai magyar néprajzi kutatás” (31–37), TELEKINÉ N. ILONA „Arany A. László által vizsgált jelenségek Kolon földrajzi neveiben” (38–44), SÁNDOR ANNA „A koloni nyelvjárás változásai Arany A. László gyűjtése óta” (45–50). Az emlékkönyv Arany A. Lászlónak a bécsi egyetemen 1966-ban tartott német nyelvű előadását is tartalmazza: „Axiomatische Probleme der Phonologie” (52–55).

Ezzel az emlékkönyvvel új sorozat indul, az Anyanyelvi Füzetek. A sorozatot a Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztikai Tanszéke adja ki, szerkesztői pedig SÁNDOR ANNA és TELEKINÉ N. ILONA. Úgy vélem, szlovákiai magyar anyanyelvi sorozat méltóbb tartalommal nem indulhatott volna. Arany A. László ugyanis széles látókörű kutató volt, jóval többre hivatott szakember, mint amire a körülmények miatt lehetőségeiből futotta. Alapossága, az új iránti fogékonysága, nemes embersége és magyarsága például szolgálhat. Reméljük, hogy ez a példa hat, s reméljük azt is, hogy az induló sorozat mielőbb további értékes kötetekkel gyarapszik.

KISS JENŐ

### Új nemzetközi dialektológiai folyóirat: *Dialectologia et Geolinguistica*

Az 1990. évi nemzetközi dialektológiai kongresszuson Bambergben alakult meg a nemzetközi dialektológiai és geolingvisztikai társaság (International Society for Dialectology and Geolinguistics). Feladatként kongresszusok rendezését és egy folyóirat kiadását jelölték meg a társaság alapító tagjai (l. MNY. 87: 107). A társaság elnöke Mario Alinei (Utrecht–Firenze), alelnöke Pavle Ivić (Belgrád), Michael Linn (Duluth, Minnesota: USA) és Wolfgang Viereck (Bamberg). Ma-



gyarországot Rot Sándor képviseli a bizottságban. Bamberg jól sikerült kongresszusa után három évvel Budapest adott otthont az I. nemzetközi dialektológiai és geolingvisztikai kongresszusnak (1993. IV. 26–9., 1. ROT: MNy. 89: 370–2), s ugyanaz évben megjelent a tervezett folyóirat első száma is. A *Dialectologia et Geolinguistica* (rövidítése: DiG) a szóban forgó társaság folyóirata. Felelős szerkesztője, kiadója WOLFGANG VIERECK. A folyóirat Németországban jelenik meg (Lincon Europa).

Milyen témájú tanulmányokat közöl a folyóirat? A nyelvi variációval foglalkozókat, éspedig történeti és leíró, regionális és társadalmi változatokat és variációt tárgyalókat egyaránt. Elméleti és módszertani tanulmányok előtt is nyitva áll, s a tudományközi kutatásokat is elősegíteni törekszik. A publikációs nyelv az angol, a német és a francia. Alkalmanként más — latin írású — nyelven is szóba jöhet a közlés, ebben az esetben azonban egyoldalas rezümét kell mellékelni az említett három nyelv valamelyikén. A kézirat alakítására vonatkozó tudnivalók angol nyelven olvashatók a hátsó fedőlap belső felén.

A DiG első száma elnöki bevezetővel, M. ALINEI előszavával indul. ALINEI szerint legalább három okból fontos esemény a folyóirat első számának a megjelenése: 1. igény volt ilyen profilú folyóiraatra, 2. ez jelzi a nemzetközi dialektológiai és geolingvisztikai társaság (SIDG) valódi megszületését, 3. a dialektológia felgyorsuló továbbfejlődésének a küszöbén vagyunk, s ennek fő jellemzője a tudományköziség, tehát a dialektológiának a szociológiával, statisztikával, a számítógépes tudományokkal, kulturális antropológiával, archeológiával való együttműködése. S ezen a téren a nemzetközi horizontú kutatások alapvetően fontosak, s nem lebecsülendő az ezeket szolgáló folyóirat szerepe.

A DiG első számában hat tanulmány kapott helyet. Egy német és egy japán vizsgálat magyar szempontból, a mai magyar dialektológia látószögéből különösen is aktuális és tanulságos. Ezért az előbbiről részletesebben, az utóbbiról összefoglalóan szölok.

H. SCHEURINGER a dialektológiai városnyelvi kutatások céljáról és módszereiről ír (*Ziele und Methoden dialektologischer Stadtsprachenforschung*: 70–91). Megemlíti, hogy a dialektológia és a szociolingvisztika feladatköréről, kapcsolódásáról s ezzel összefüggésben illetékességi köréről mintegy három évtizede folyának viták. A fő vitapont több helyütt is a városi nyelvek vizsgálatának a hovatarozása volt (az *urban dialectology* és a *Stadtsprachenforschung* néven nevezett kutatásokról van szó). A szerző joggal írja, hogy a német dialektológia — nemcsak a német, teszem hozzá — kezdetben rugalmatlanul viszonyult bizonyos új társadalmi változásokhoz (vö. MNy. 88: 162), s ez volt az egyik oka annak, hogy a szociolingvisztika önállósodása idején nem jött létre azonnal együttműködés a két tudományág között (a másik ok a szociolingvisták egy részének a dialektológia eredményeit negligáló szemlélete volt). Ma már nem vitás: a dialektológia és a szociolingvisztika nemhogy nem zárják ki egymást, hanem éppen ellenkezőleg,

szükségük van egymásra, kiegészítik egymást több tekintetben is, vélekedik SCHEURINGER. A nyelvi jelenségek térben és időben élnek, függetlenül attól, milyen településtípusok nyelvhasználatáról van szó. Ilyeténképpen a társadalmi indítékú tagoltság vizsgálata mellett a nyelvhasználat területi megoszlásának kutatása sem veszihet sem időszerűségéből, sem fontosságából. SCHEURINGER szerint a modern szociolingvisztikai városnyelv-kutatásoknak és a nyelvöldrajzi vizsgálatoknak egy átfogó dialektológiában kell találkozniuk (ugyanígy LANSTYÁK ISTVÁN: Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Szerk. KONTRA MIKLÓS. *Linguistica Series A. Studia et dissertationes*, 9. Bp., 1992. 114–5). A városi nyelvek kutatása változásvizsgálati szempontból különösen fontos fogódzókat, szempontokat adhat a dialektológia hagyományos vizsgálati területeinek. Scheuringer két szomszédos (egy ausztriai és egy németországi) városnak a nyelvhasználatát vizsgálja. Arra a megállapításra jut, hogy az előbbi jobban közelít nyelvhasználatában sztenderdközeli formákhoz, mint az utóbbi. A két város alapnyelvjárását tekintve megegyezik, célnormáik is azonosak nagyrészt, nyelvhasználatuk nyelvjárasiasságának mértékét az állami hovatartozás szabja meg. Az tehát, hogy a Bécs diktálta követendő nyelvi norma kevésbé nyelvjárásias, mint a bajorországi. Bajorországban nincs Bécshez fogható, nyelvileg domináns központ. Bajorország nagyobb fokú autonómiájának is következménye nyelvi különállása. SCHEURINGER prognózisra is vállalkozik: a születőben lévő (nyugat-európai) egység és az ún. európai dinamika (a majdnemhogy határtalan mobilitás) nagy regionális nyelvi változások motorja lesz, amely — így a jeles szerző — Svájc viszonylagos nyelvi elkülönülésének a gyengüléséhez, Ausztria nyugati felének lemorzsolódásához, tehát Bécs nyelvhasználatától való eltávolodásához vezet. Éppen ezért fontosnak tartja az idevágó vizsgálatok elvégzését. Hasonló fölmérésekre, elemzésekre magyar vonatkozásban is szükség volna (az ún. állami nyelvváltozatok az új típusú területi nyelvváltozatok sajátos formáinak tekinthetők SCHEURINGER szerint).

F. INOUE új japán dialektusok, tudniillik a városi nyelvjárások keletkezésének, illetőleg rendszerének jellemzőit mutatja be tanulmányában (*The Significance of New Dialects: 3–27*). Megállapítja, hogy a nyelvjárások Japánban is stigmatizálódtak, ám hogy mégis életképesek, azt az új típusú nyelvjárások létrejötte bizonyítja (Tokió vonzáskörzetében is létrejött egy). A fő jellemző jegyek: eltérnek a sztenderdtől; gyakrabban használják őket a fiatalok, mint az idősek; gyakrabban használják familiáris beszédhelyzetben őket, mint nyilvánosakban. Az új nyelvjárások tanulmányozása a nyelvhasználat társadalomlélektani tényezőihez s a szociolingvisztikához vezet. Az új nyelvjárások kialakulása a helyi kultúrák egy fajta feléledésének a jele, jóllehet a japán nyelv sztenderdizálódása gyorsan halad előre. A tanulmány adatait számítógépen dolgozták föl, a szerző egy tucat különböző grafikont, ábrát és tabellát is közöl. Ez a tanulmány mindenekelőtt a regionális köznyelvi kutatások, illetőleg a regionális változásvizsgálat hazai szak-

embereinek ajánlható a figyelmébe, annak bizonyosságául is, hogy a modern ipari társadalmak hasonló társadalmi-gazdasági és kulturális változásai hasonló nyelvi változásokat, tudniillik új típusú szubsztenderd változatok létrejöttét indítják el.

A további tanulmányok: R. PENHALLURICK: *Welsh English: A National Language?* nyelvpolitikai és kontaktusnyelvészeti szempontból tanulságos. J. REICHAN: *Theoretical and Methodological Problems Connected with Work on the New Słownik gwar polskich* a magyar nyelvjárási lexikográfusok figyelmébe ajánlható. S. ROT: *Die deutschen Mundarten des Donau-Karpaten-Sprachraums und ihre Rolle bei der Ausbildung eines 'sekundären' karpatischen Isomorphismus* a nyelvek közötti kapcsolatok és egymásrahatás bennünket is érintő kérdéseit tárgyalja, S. A. M. CARDOSO: *Sobre a africada [tʃ] no português do Brasil* a braziliai portugál zöngétlen palatális affrikáta területi tagolódását mutatja be, valamint eredetét tárgyalja. Négy recenzió, két kongresszusi beszámoló s egy nekrológ (H. Kurathról) is olvasható, valamint a beküldött munkák bibliográfiai adatai.

A dialektológia és a szociolingvisztika közeledése, egymásra találása sürgetően követeli tőlünk a külföldi eredmények figyelemmel kísérését. Az új folyóirat is azok közé tartozik, amelyeket érdemes olvasnunk. Kívánatos volna továbbá, hogy színvonalas tanulmányokkal jelen legyenek a magyar nyelvészek is a nemzetközi dialektológiában. Az új folyóirat e tekintetben is új lehetőséget jelent.

KISS JENŐ

**KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.**

Budapest, 1993. Magyar Nyelvtudományi Társaság. (1172 lap).

A tulajdonnevek kutatása mindig erős oldala volt nyelvtudományunknak. Ennek okai közt — az egyéb nyelvészeti kérdésektől eltérően — gyakran érzelmi indítékok is szerepet játszottak. A helynévkutatás terén sokszor a nemzeti érzés rejtett a háttérben: a környező államok velünk szemben elfogult hivatalos tudományosságával szemben kényszerültünk arra, hogy ittlétünket, korai megtelepülésünket a régi oklevelek helynévanyagának felmutatásával bizonyítsuk. A személynév-kutatást meg gyakran személyes, nemesi, családi önérzet, a „kinek vannak régibb, előkelőbb, rangosabb ősei?” magatartás történetileg meg-megújuló hullámai tartották az érdeklődés előterében. Az e téren jelentkező olykor feltűnő elfogultságok szükségképpen kiváltották az objektív nyelvtudomány higgadt véleménynyilvánítását, a „családfaburjánzás” kertészeti metszőollóját.

A tulajdonnevekkel való több évszázados folyamatos foglalkozás ellenére igen nehezen születnek meg a nagy összegező művek, amelyek a tudomány és a polgári

érdeklődés számára egyaránt hiteles, objektív, könnyen kezelhető, a további kutatásokhoz jó kiindulásul szolgáló műveket tennének le az érdeklődők asztalára. Most KÁZMÉR MIKLÓS hatalmas kötetében egy ilyennek örvendezhetünk. Igaz — ahogyan ő maga is szóvá teszi bevezetőjében — az első lépés az lehetett volna, ha a magyar nyelvtudomány a történészekkel összefogva először összegyűjti és publikálja az egyelemű világi és egyházi személynévadás hiteles adattárát, rámutat az átmeneti formációk változatos megoldásaira, a nem öröklődő kettős megnevezések típusaira: az *alio nomine*, a *dictus*, a *filius* kötőelemekkel szerkesztett névváltozatokra, illetőleg az egyelemű vagy kombinált neveknek a származási helyre utaló *de* prepozíciós szerkezeteire: hiszen a kételemű, öröklődő családnévvel alakult újabb névtípus ezer szállal gyökerezik ezekben az előzményekben. Egy ilyen nagy munka csak kollektív összefogással készülhet el, s bár vannak e téren részeredmények, az összegezés talán még sokáig a nagy nemzeti tartozások rovatában fog szerepelni.

KÁZMÉR MIKLÓS világosan megfogalmazza munkájának célját és jellegét: „1. A szótár jellege: családnévtörténeti adattár, illetőleg etimológiai szótár. 2. A szótár célja: a XIV–XVII. századi magyar eredetű, illetőleg magyarból is származtatható családnévek számbavétele Moldvától Felsőörrig, Szlavóniától az északi megyékig; a magyar nyelvtörténet, ezen belül a névtörténet (számos esetben a történettudomány, főként a művelődéstörténet, a történeti néprajz, a genealógia) számára szótár formájában hozzáférhetővé tenni régi magyar családnéveink ortográfiai, hangtani és alaktani változatait, illetőleg a pontos forrásjelzéssel elvezetni a kutatókat egy-egy családnév publikált (és részben levéltári) forrásaihoz; a számbavett családnévek magyar eredetének igazolása vagy legalábbis valószínűsítése...; a nagyközönség számára tájékoztatás: az érdeklődő ugyancsak hozzáférhessen a régi hiteles adatokhoz, és megbízható magyarázatot kapjon számos — mai szempontból motiválatlan — családnév eredetéről (pl. *Agócs, Asbót, Borda, Eszterág, Kajcsa, Kajtár, Oszvát, Póka, Pósa, Séra, Sike Süle, Szégyés, Tiba* stb.)” (4).

Az idézet minden megállapítása lényeges és fontos: eligazít abban is, mit kapunk, abban is, mit nem várhatunk a kötetől. A szótár hiteles, a forrásokra pontosan utaló, az adatokat betűhíven közlő adattár és származtató szótár. A nevet, a név keletkezését magyarázza, nem a közszoét, amelyből a név ered, hiszen a névadáskor nem mindig tudatos a jövevényszó jelleg vagy a bibliai, egyházi nevek eredeti jelentése. Területileg kiterjed a magyarlakta vidékekre a mai határoktól függetlenül: sokfelé használt nevek esetén tudatosan törekszik példaanyagának területi szóródását jelezni a válogatással. Nem sorol fel minden települést, ahonnan egy-egy név adathoz, inkább csak a megyére, tájegységre utal, de a forrás megjelölése alapján bárki konkretizálhatja a részleteket, kutathatja a saját családi előzményeire vonatkozó adatokat. Csak a magyar eredetű neveket tárgyalja: ha a leírt forma idegen nyelvből is származtatható, a megfelelő külföldi forrásokban nyomozhat az érdeklődő. (Talán nem ártott volna ezek közül a legfontosabbakat

lábjegyzetben ismertetni: hiszen a Kárpát medence zivataros történeti századaiban olyan méretű népességkeveredések és tömeges népességmozgások zajlottak le, amelyek révén rengeteg idegen nyelvi családnév keveredett a magyarok közé, s ezek tulajdonosai jó néven vették volna az eligazítást.)

A nevek eredeztetése, a névadás motivációja, indítékai a széles nagyközönség számára is a legérdekesebb és legszínesebb részei a névtudománynak: kit ne érdekelne a saját, ma értelmetlen hangsorkak ható nevének eredeti jelentése, alaktani, jelentésbeli, helyesírási változásainak történeti folyamata? Később persze arra is joggal utal a szerző, hogy ezeket nem lehet teljesen biztosra venni: „Sok esetben azonban a névadás indítékának kiderítése nehezen elvégezhető vagy éppen megoldhatatlan feladat. A *Király, Palatinus, Püspök* nevekkal nem a méltóság viselőjét, hanem vele valamilyen kapcsolatban levő személyt (jobbágját, szolgáját, rokonát, szomszédját) illeték. Véggépp bizonytalan a motiváció az állat- és növénynevekből alakult családnévek egy részében (*Róka, Veréb, Som*). Ezek számtalan magyarázatot megengednek, de ezek mindegyike csak találgatás eredménye. A személynevek (*Barabás, Pető*) apanévként váltak családnévvé, a helynevekből alakultak (*Hédervári, Hevesi*) motivációja a birtok, lakó- vagy származási hely” (7).

Már a kötet borítójának fülszövege is jelzi, hogy a vaskos munka 9800 szócikket tartalmaz, s ez önmagában is imponáló szám. Az elemzett családnévek száma azonban ennél jóval nagyobb, mivel az etimológiai bokrosítás következtében az összetartozó, de a mai névforma szempontjából különböző családnévek egy szócikkbe kerültek (*Asbót, Osvald, Ozsvát*). Ilyen esetekben utaló címszók jelzik a részletes tárgyalás szócikkét.

Nehéz a szótár hatalmas anyagából kiemelni egyes neveket vagy névtípusokat. Ha lehet — Kosztolányival szólva — egy szótár izgalmas olvasmány, akkor ez biztosan az. Elsőként természetesen minden olvasó a saját nevét keresi meg benne, hogy lássa: mikortól, honnan, milyen helyesírási formákban adatolható, és mi lehetett jelentése a kezdet kezdetén, a családnévek kialakulásának idején — erre utal a kötet alcíme —, a 14–15. században; a névadás motivációja. Aztán persze megkeressük a rokonaink, ismerőseink, barátaink vagy ellenségeink nevét; biztos, hogy alig tudjuk letenni a könyvet.

Igen fontos névtipológiai segítséget is kapunk a szerzőtől például akkor, amikor egy-egy fontos, tömegesebb vagy érdekesebb névfajánál a szócikk végén utal a hasonló szemlélettel keletkezett egyéb nevekre is. Például a haj és bőr színe alapján keletkezett nevekre érdekes felsorolást ad a *Fekete* szócikkében: *Barna, Fakó, Fehér, Füstös, Hóka, Hőke, Kék, Kékes, Kesely, Ordas, Ősz, Őzes, Piros, Piroška, Roh, Röh, Röt, Sár, Sárga, Sárhajú, Szederjés, Sző, Szög, Szőke, Szöszeke, Szürke, Szürkés, Veres, Zöld, Zöldes, Zsufa* (érdekes, hogy a *Setét, Világos* nem ebbe a sorozatba tartozik).

Ha nem is mindig ilyen hosszú sorokat találunk, érdekesek a hasonló összeállítások is. A testalkatra vonatkozó jelzi az *Apró* címszó végén (*Apród, Kicsi, Kicsid, Picorka, Törpe, Nagy* stb.), a foglalkozásneveket sok helyen, altípusok szerint, például *Áros* alatt a vele rokon fogalmi tartalmúakat: *Bakonyás, Boltos, Kalmár, Komplár, Kufár, Kupec, Szatócs, Tözsér* stb. Az *Apa* szócikkében sorolja fel a rokoni, családi kapcsolatokra utaló neveket: *Apjok, Atyámfia, Atyval, Banya, Fia, Gyermek, Ipa, Koma, Lente, Nemzet, Ős, Sógor, Szüle, Törzsök, Vakaró, Vér, Vő* stb. Az *Árpa* szócikkében gazdag sort találunk a növénynevekből alakult, feltehetőleg azokat termelő, azokkal kereskedő foglalkozásúak nevéből: *Árpás, Bab, Babos, Búza, Búzás, Cirok, Dinnyés, Dohány, Hagymás, Rozsvágó, Zab, Zabos, Zabosztó, Zabvető* stb. A *Csömör* címszó alatt több tucat betegségnevből alakult családnevet sorol fel, a *Püspök* szócikk végén is hosszú sorát találjuk a valamilyen kapcsolat miatt keletkezett hasonló típusú neveknek: *Apát, Barát, Érsek, Gvárgyán, Káptalan, Kustos, Perjel, Pópa, Prépost, Vikárius* — és természetesen ide tartozik egyik gyakori nevünk a *Pap* is. Nincs helyünk ezek részletezésére csak utalunk rá, hogy névkutatásunk sokszor és sokféleképpen próbálta tipizálni családneveinket, de ilyen gazdag és jól megrostált, kritikus állásfoglalás alapján az eddigieknél sokkal részletesebb lehetőség nyílik a kutatók és érdeklődők számára a hasonló feladatok megoldására.

Bizonyára sokunkban felmerül a kérdés: melyek a leggyakoribb magyar eredetű családnévtípusaink. Erre a kötet címszóanyagának számítógépes feldolgozása pontos választ adhat. Magam csak felszínes tájékozódást végeztem mintegy 200 szócikk alapján (*Álmos — Akszolt*), és következő hozzávetőleges adatokat kaptam.

Az itt szereplő családnévek közt leggyakoribbak a helységnévből *-i* melléknévképzővel származottak, amelyek birtok, lakó- vagy származáshelyből alakultak családnévvé. Ezek száma 87, tehát több mint a vizsgált anyag 40%-a (a példák felsorolása szükségtelen, csak az első és utolsó hármát említem): *Álmosdi, Alparéti, Alpári; Atyási, Avasi, Azari*.

A második legnépesebb csoport az egyházi vagy világi apanév becézett változatából alakult családnévtípus. Ezek száma 40, tehát a vizsgált csoporton belül 20%-ot képviselnek. Teljes felsorolásukat indokolná a becézőképzők gazdagsága, de hely híján ezt is csak mérsékelten tudom érzékeltetni: *Ambó, Ambos, Ambri, Ambró; Ármos, Árok, Assa, Atos* stb. Merítésembe érdekes módon itt bekerült két gyakori névtípus, az *András* és az *Antal*. Ezek példái jól igazolják azt a régi névtani felismerést, hogy az egyházi keresztnévek, amelyeknek a becéző variálódásában nem jelentett akadályt közsói jelentésük — ilyenek nem lévén a magyar környezetben —, milyen gazdag becézőképző-készletet mutatnak: az *András* valamely becézett formája szolgált alapul a következő családnéveknek (természetesen mint korábbi apai keresztnév): *Anca, Anda, Andacs, Andics, Andó, Andócs, Andók, Andony, Andorka, Andorkó, Andos, Andris, Andró, Andris, Anka, Anko*. A másik, régen a mainál sokkal gyakoribb név, az *Antal* ilyen családnéveket

„szült”: *Anta, Antó, Antócs, Antók, Antonya, Antos*. Érdekes, hogy a mai keresztnévek szinte általános *-i* becézőképzős alakja hiányzik a fentiek közül: szótárunkban megvan ugyan az *Anti*, de az helynévből képzett változat. A becézett apa- nevek mellé becsúszik néhány becézett anyanév is: *Annók, Annóka, Annos*. A nyelvészet iránt érdeklődő olvasót szinte provokálják ezek a névcsoportok, hogy a 14–17. századi becézőképzőket gyűjtse össze és tipizálja: minden eddiginél teljesebb rendszer állna össze belőle.

Nem csekély az apai névből, becézőképző nélküli formából származtatható családnevek aránya sem: *Álmos, Amadé, Ambor, Ambrus, Andor, András, Angyal, Angyalos, Antal, Ányán, Apa, Apor, Apostol, Arnót, Áron*, illetőleg három anyanévi alapforma: *Anna, Apalin, Aranka*. Számarányuk így 9% körül mozog.

A tulajdonnevekből származó családnevek típusát érdekesen színezik a *-fia, -fi*, illetőleg a birtokjelből patronimikum-képzővé alakult *-i* toldásos családnevek. Metszetemből a következők tartoznak ide: *Amadéfi, Andafia, Andrásfi, Antalfi, Apafi, Arnoldfia*, illetőleg az *Ambrosi, Andrási, Andrásza, Antali*. Számuk együttesen mintegy 5%-ot képvisel az általam vizsgált csoportban.

Ha ezek után összeadjuk a tulajdonnévből — helynévből, illetőleg személynévből, keresztnévből eredő — családneveinket: 40 + 20 + 9 + 5, összesen 74 százalék adódik, tehát a metszetben található nevek háromnegyede. Csak a teljes feldolgozás dönti majd el, hogy lehetséges-e ezeknek a számoknak az egészre való kivetítése.

A közsőzóra visszamenő családnevek száma az előbbiekhöz képest csekélyebb ugyan, de fogalmi tarkaságuk, illetőleg a névadás motivációja szerinti csoportjaik annál változatosabb, színesebb.

Leggyakoribb ebben az altípusban a foglalkozást jelentő szóból eredeztethető családnév: *Arany* (azzal dolgozó, foglalkozó), *Aranyás, Aranyász, Arató, Ármás* (= rabló, poroszló), *Áros, Árpa, Árpás, Aszaló, Aszalós, Asztagrakó, Asztal, Asztalgyártó, Asztalnok, Asztalos*. Ez ugyan a kétszázas metszetnek csak 7–8%-a, de a köznyelvi eredetűeknek egynegyede körül van.

Alacsony számuknál fogva statisztikázásra kevésbé alkalmas további közsőzi eredetű családnévtípusok metszetemből a következők.

Testi állapot, betegség jelentésű közsőzből: *Aprós, Aszalt, Aszott, Aszú; Arcélvágott* (= arcán sérült), *Arcul, Aréna* (= veseköbete). — Rokoni kapcsolatra utaló nevek: *Apa, Apjok, Árva* (ez lehet átvitt értelemben a társadalmi állapotra utaló, 'elhagyatott, szegény' jelentés lecsapódása is), *Atyámfia* (itt szerintem nem zárható ki a szavajárási jelleg sem), *Atyval* (= mostohaapa).

Csak sejthető, hogy társadalmi helyzetre, jellemre, lakóhelyen belüli viszonyításra stb. utalnak a következő nevek: *Asszony, Apát, Álnok, Árnyék, Által, Alsónagy, Alsó*. — Több esetben kétféle besorolás is feltételezhető: *Apáca, Apró, Apród, Aracs*; egyedi jellegű az *Antaljános* (az apa családi és keresztnévből), az

*Antalvei* (a rokonságra utaló szókapcsolatból: Antal veje), és még egy pár besorolatlan eset.

Talán a fentiekkel sikerült érzékeltetni, hogy KÁZMÉR MIKLÓS kötete nemcsak terjedelmére nézve nagyszerű: benne a magyar családnévkészlet és -rendszer minden részkérdése gazdagon adatolva tükröződik. Nagy haszonnal forgathatja nemcsak a kérdéskör iránt érdeklődő művelt nagyközönség, hanem a leíró és történeti személynévkutatás minden mai és leendő bűvára. Jelentősége talán csak a KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótára című művéhez fogható. KÁZMÉR MIKLÓS munkájáról is elmondhatjuk: ez a könyv sikerre van ítélve. S az ítélet, a siker jogerősnek ígérkezik: jogosnak és erősnek.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

**H. TÓTH TIBOR: Félegyháza népnyelvének palócos gyökerei.**  
(Ünnepi kiadvány kiskunfélegyháza újratelepülésének 250. évfordulóján).  
Kiskunfélegyháza, 1993. (144 lap).

Érdekes és értékes kiadvánnyal ajándékozott meg bennünket a körülmények szerencsés összejátszása. Jókor jött a címbeli kerek évforduló; öröm, hogy a város vezetősége vállalta az áldozatot a helytörténet nyelvészeti vonatkozásainak vizsgálatához; szerencse, hogy éppen kéznél volt egy ifjú kutató, aki nemcsak lelkesen, hanem nagy felkészültséggel vállalta a munkát, hogy szülőhelyének nyelvjárását módszeresen összevesse a harmadfél század előtti kibocsátó területek népnyelvével.

A feladat egyáltalán nem könnyű. Igaz, Kiskunfélegyházáról régóta tudja a nyelvészeti közvélemény, hogy lakóinak nyelvjárása szigetszerűen különbözik környezetének tájnyelvétől. Írt erről már SZEREMHEGYI TIVADAR, a város 1882-es monográfusa is. Gazdag adattárral dokumentálta a jelenségeket a gimnáziumi tanár DONGÓ ORBÁN 1911-ben megjelent tanulmánya: A kiskunfélegyházi nyelvjárás. Maga H. TÓTH TIBOR is foglalkozott már a témával: itteni munkájának előképeként megjelentette „Kiskunfélegyháza nyelvjárásának összehasonlító és változásvizsgálata” című dolgozatát (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 47. sz. Bp., 1991. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY).

A tanulmány közvetlen ösztönzője, az ilyen természetű tanulmányok módszertani alapjainak kidolgozója, illetőleg a szerző irányítója, egyetemi oktatója Szegeden, SZABÓ JÓZSEF volt: nem kis részben neki is köszönhető a kötet létrejötte.

„Munkám fő célja — írja a szerző —, hogy a bizonyítottan nyelvjárássziget helyzetű... Kiskunfélegyháza tájszólását elemezzem, s fölmutassam azokat a sajátosságokat, amelyek a kibocsátó nyelvjárás (illetve nyelvjárási területek)



megőrzött régiségeinek tekinthetők. Félegyháza ugyanis a török hódoltság idején több alföldi településhez hasonlóan elnéptelenedett, s az 1730-as évek végétől jász és palóc vidékekről érkező telepesek népesítették be” (7).

Világos, hogy ilyen munka szükségképpen támaszkodik a nyelven kívüli, településtörténeti ismeretekre, levéltári kutatásokra, származáshelyeket tükröztető személynévi anyagra stb. A külső ismeretek alapján behatárolt területek élőnyelvi és nyelvjárástörténeti anyagát lehet azután egymáshoz mérni, vallatóra fogva nemcsak az egyezni látszó, hanem az eltérő sajátosságokat is: hiszen ezek megmagyarázása nélkül az egyezők vallomása sem lehet bizonyító erejű.

Helyeselhetjük, hogy a szerző nem Kiskunfélegyháza egészének nyelvét, hanem az úgynevezett „nyelvjárási alaprteget” tekinti bázisának. A kitűzött cél szempontjából a szociolingvisztikai adatfelvétel nem nyerne, így viszont módja van a Magyar nyelvjárási atlaszának hasonló szemlélet alapján gyűjtött anyagát felhasználni összehasonlító adattár gyanánt. Érdeme, hogy ennek ellenére — ahol lehet — törekszik a jelenségek, főleg a szókészletbeliek szociális elterjedtségét jellemezni legalább az országos atlasz adta értékjelzések szerint. Szembesítéseiben kiemelt szerepet kap Jászfényszaru nyelvjárása. Ezt részben a község településtörténetének párhuzamossága magyarázza, részben az, hogy annak nyelvjárási alaprteget nem módosította olyan mértékben a városiasodás, mint Kiskunfélegyházáét.

A nyelvjárási jelenségek áttekintése módszertanilag a szokásos elrendezésű. A hangállományon belül számba veszi a fonémaállományt — itt a zárt *ē* jelenti a többletet, mivel a *ly* Félegyháza nyelvjárásából már kiveszett —, tüzetesen bemutatja a fonémák realizációs változatait, hangszínárnyalatait, majd a terhelési arányokat.

A legjellegzetesebb magánhangzópárban, az *a : á* fonémák palócos ejtésében „a félegyházi nyelvjárás a mai napig is erőteljesen őrzi az *a : á* hangok sajátos képzésében palócos eredetét” (27), de sok a kissé eltérő realizáció is. Valóban, ezek azok a „makacs” hangok, amelyek a palócos jelleget legtovább őrzik, ezt figyelhetjük meg a köznyelvi diglossziások beszédében is.

A terheltség, fonémagyakoriság vizsgálatában a DEME LÁSZLÓTÓL kidolgozott tendenciák szerint mutatja be anyagát. Megállapítja például, hogy „a félegyházi népnyelv sokat megőrzött illabialitásából, de a környező nyelvjárások is erősen hatottak rá, s így — különösen az *ő*-zés tekintetében — jelentős mértékben hozzáidomult déli nyelvjárási környezetének hangjelenségeihez” (39). — A zártabb—nyíltabb jelenségek igen változatos képet mutatnak, mivel gyakran a hordozó morfémakészlet egyedei eltérők. Mégis úgy látja, „a félegyházi népnyelv a nyílt megfelelésekben is olyan alakokat őrzött meg egészen napjainkig, melyek kétséget kizáróan palóc eredetűek” (50). — A hosszú—rövid megfelelések mutatják a huszadik század legerősebb köznyelvi hatásait, ezek megőrződése kevésbé jellegzetes.

Sikerrel keresi a szerző a félegyházi nyelvjárás palócos sajátságait néhány alaktani jelenségben is, főleg ott, ahol ezek hangtanilag is realizálódnak, mint például a főnévi igenév *-nyi* képzőjében, illetőleg a melléknév felsőfokának *leg-*elemében, ahol a palócos *letinkább* használatára mutat rá.

A szókincs vizsgálatához kikérdezte a szerző a Magyar nyelvjárások atlaszának teljes térképezett kérdőszó-listáját. A kapott válaszokat adattárban is közli mind az 1162 címszóra, nagy figyelmet fordítva a szociális elterjedtség jelölésére is. Kiskunfélegyháza nem volt kutatópontja a nyelvatlasznak (a kiválasztás szempontjairól KÁLMÁN BÉLA írt A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései című, DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU által szerkesztett kötetben: 51—65).

A kiskunfélegyházi atlaszadatok révén kitűnő összehasonlítási lehetőséget nyert a szerző arra, hogy a betelepítésre vonatkozólag igazolt, dokumentált, vagy gyanúba jövő palóc helységek kutatópontjaival szembesítse a város nyelvjárásának sajátságait. Ha módja volt rá, felhasználta a korábbi félegyházi nyelvjárás tanulmányok szókincsre vonatkozó tanulságait is. A szókincsvizsgálat terén érdekes újítása, hogy a szorosabban vett tájszók mellett frazeológiai egységeket is bevont a vizsgálatba: „a források példaanyagát megvizsgálva 155 — elsősorban valódi — tájszót, 37 közmondást és 93 szólást, állandó szókapcsolatot választottam ki” (84), vizsgálva azok jelentésbeli és egyéb változásait nemzedékek szerint.

LŐRINCZE LAJOS és mások mintájára jól hasznosította a kibocsátó falvak azonosításában az *-i* melléknévképzős családnevek térképre vetített vallomását (a kötet mellékleteként találunk két igen beszédes térképvázlatot is).

A vizsgálatokat összefoglaló fejezetben (103. kk.) felsorol 27 olyan nyelvi sajátságot, amelyben a kiskunfélegyházi nyelvjárás palócos vonásainak megőrzését sejthetjük. Igaz, a jelenségek jelentős része Jászfényszaru felé mutat: „A sajátságok nyelvileg jól alátámasztják a településtörténeti tényt: Félegyháza új lakosainak, újjátelepítőinek zöme Jászfényszaruból költözött át a Kiskunságba, illetve északibb, palóc területekről” (104).

Érdeme még e munkának, hogy a szerző érzékeny figyelemmel arra is igyekszik rámutatni, milyen új elméleti és gyakorlati megfontolások adódnak az ilyen természetű kérdések szinkron módszertanához, illetőleg a nyelvjárástörténet eredményesebb alkalmazásához.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

D. G. TUMASEVA, *Szlovár gyialektov szibirszkih tatar.* (A szibériai tatár nyelvjárások szótára). Izdatyelsztvo Kazanszkoگو Univerzityeta, 1992. (255 lap)

DILJARA GARIFOVNA TUMASEVA professzornő neve nem ismeretlen magyar tudományos körökben. A Kazanyi Egyetem Tatár Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tanszékvezető professzora két ízben járt Magyarországon (1975, 1980). Budapesten a Kőrösi Csoma Társaságban és Szegeden a József Attila Tudományegyetemen tartott előadást a tatár nyelv nyelvjárási tagolódásáról és a szibériai tatár nyelvjárások felosztásáról a magyar őstörténet keleti vonatkozásai iránt érdeklődő szakmai közönség számára. A professzornő más szálakkal is kötődik a magyar tudományhoz: a 70-es évek végén, a 80-as évek elején a szegedi egyetem altajisztika szakos hallgatóit (köztük e sorok íróját) féléves tatár nyelvi részképzésre fogadta az általa vezetett intézményben.

Az alább bemutatásra kerülő könyv TUMASEVA harmadik kötete, mely a szibériai tatár nyelvjárásokkal foglalkozik. Az első, a „Könbatış Sëbër tatarları tēlë” (A nyugat-szibériai tatárok nyelve) című, nyelvtani áttekintés és szótár 1961-ben jelent meg, a második, — Gyialektü szibirszkih tatar — a tatár nyelvjárások sajátosságait tárgyaló monográfia 1968-ban látott napvilágot, mindkettő Kazanyban. Jelen kötete egy gazdag életmű megkoronázása, hiszen összegeződik benne a professzornő korábbi munkásságának minden fontos eleme. Az 1940 és 1964 között szibériai terepmunkán (egyéni és a Kazanyi Egyetem hallgatóival végzett közös nyelvjárásgyűjtő expedíciók során) összegyűjtött, a toboli-irtisi, a baraba és a tomszki tatár nyelvjárásokból származó tekintélyes mennyiségű lexikológiai adat (ebből 1961-ben csak a tobol-irtisit publikálta), melyhez magas színvonalú lexikográfiai elméleti és módszertani jártasság, biztos rendszerezőkészség, a tárgy főlényes ismerete társul.

A kötet szerkesztésének fő elve a szibériai tatár nyelvjárási lexikalizmusok minél szélesebb körű bemutatása. Ez azt jelenti, hogy mindazon szavak helyet kaptak a szótárban, amelyek hangalakja és/vagy jelentése eltér kazanyi tatár irodalmi megfelelőjüktől és használatuk szűkebb vagy tágabb földrajzi areához, illetőleg nyelvjárási csoporthoz köthető. E szempont érvényesítése érdekében TUMASEVA többet is nyújt, mint amit saját szibériai gyűjtőmunkája lehetővé tenne. Bevonja corpusába (a hangalakok és jelentésük helyszíni ellenőrzése és esetenkénti pontosítása után!) a múlt századi jelentős, de nehezen hozzáférhető szibériai tatár nyelvjárási gyűjtések anyagát, mint pl. J. GIGANOV 1804-ben publikált toboli tatár szógyűjteményét, a V. V. RADLOV által 1872-ben megjelentetett török népköltési gyűjteményben (Obrazcü narodnoj lityeraturü tjurkszkih plemen. T. IV. SPB.) és V. V. RADLOV híres négykötetes szótárában (Opüt szlovarka tjurkszkih narecsij SPb. 1893–1911) előforduló szibériai tatár lexikalizmusokat csakúgy, mint az e századi, korábban megjelent tatár nyelvjárási szótárak vonatkozó szócikkeit. Va-

lamennyi idézett forrás átírása egységesített. A cirillbetűs transzkripció fonologikus alapelvű, de figyelembe vesz fonetikai szempontokat. TUMASEVÁNAK sikerült írásrendszerében kiküszöbölni a mai kazanyi tatár helyesírás következetlenségeit és elkerülni a túlzó fonetikai részletezés veszélyeit. Ezáltal adatai világosan érthetőek, jól használhatóak.

A szócikkek felépítése logikus; a címszavakat a forrásmegjelölés követi, majd a jelentés kazanyi tatár irodalmi és orosz nyelven. A jelentés minél pontosabb bemutatása és a szó funkcionális grammatikai „használhatóságának” demonstrálása érdekében gyakran követi a jelentést példamondat vagy a szó kötött szintagmában való idézése.

TUMASEVA szótára precíz filológiai munka, megbízható kézikönyv. Mindössze egy kritikai megjegyzés kívánczik az ismertetés végére. Kár, hogy a fő szerkesztési elv következetes érvényesítése érdekében (és a korlátozott terjedelmi lehetőségek miatt is) nem kerülhettek be a szótárba az olyan lexikai egységek, amelyek a három szibériai nyelvjárásban jelen vannak, de nem különböznek kazanyi tatár irodalmi nyelvi megfelelőjüktől. Így ugyanis a szótár nem nyújt egyértelmű információt az utóbbi években megélnékült nyelvi kontaktus-kutatások számára bizonyos szavak adott helyen való megléte vagy nemléte szempontjából. E hiány azonban eltörpül a könyv érdemei mellett, így jó szívvel ajánlom finnugristáknak, turkológusoknak, általános nyelvészeknek — minden olyan szakembernek, aki a szibériai térség uráli, altaji vagy paleo-szibériai nyelveinek történetét, egymáshoz való viszonyát, areális kapcsolatait kutatja.

AGYAGÁSI KLÁRA